

MĂRTURII DOCUMENTARE DESPRE SITUAȚIA LIMBII ROMÂNE ÎN ANII 1812–1918

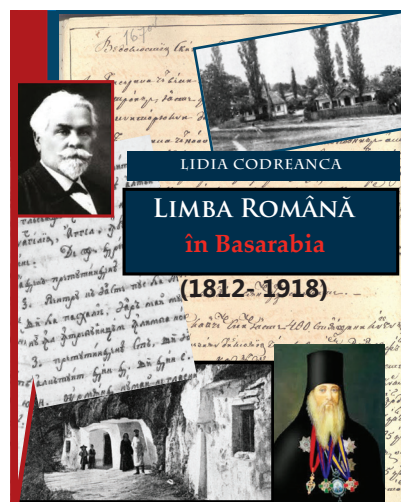
Doctor habilitat în filologie, profesor universitar **Elena CONSTANTINOVICI**
Centrul de Lingvistică al Institutului de Filologie al AȘM

Cartea reprezintă o culegere de articole și de texte care reflectă situația limbii române din teritoriul anexat de Imperiul Rus, Basarabia anilor de răstriaște – 106 ani de înstrăinare – 1812–1918. Lucrarea se constituie din două părți: una conține studii preponderent sociolingvistice rezultate din cercetarea materialului de fapte, cea de-a doua include texte în manuscris și texte tipărite în Basarabia de atunci.

Prima parte cuprinde 18 articole în care sunt abordate diverse probleme de sociolingvistică, gramatică, predare a limbii române în secolul al XIX-lea în școlile ținutale, în Seminarul Teologic din Chișinău, utilizare a limbii române în activitatea Dicasteriei Exarhicești a Chișinăului și Hotinului, în mănăstiri și schituri, în presa spirituală. Câteva articole evocă nume românești de arhivă, nume de profesori, de autori de gramatici, de traducători.

Volumul se deschide cu articolul-platformă, intitulat *Afinități și deosebiri între „bilingvism” și „diglosie”*, unde se definesc foarte clar acești doi termeni, subliniindu-se impactul lor asupra substituției lingvistice, „proces în care numai vorbitorii limbii dominate sunt bilingvi, în timp ce vorbitorii limbii dominante sunt monolingvi, fiindcă nu se insistă pe reciprocitate” (p. 7). Ideea pe care insistă autoarea este că trebuie să se facă o deosebire tranșantă între *bilingvism* și *diglosie*. Dacă se poate vorbi despre bilingvismul individual fără a se ține cont de competența lingvistică a fiecărui individ, deoarece ea diferă mult de la vorbitor la vorbitor și nu afectează funcțiile sociale ale limbii, apoi de o comunitate bilingvă din punctul de vedere al competenței lingvistice nu poate fi vorba. În comunitate, bilingvismului i se acordă statut oficial, care dă prioritate uneia dintre limbile de comunicare, ajungându-se la o stare de funcționare conflictuală. Astfel, subliniază autoarea, „situațiile în care două limbi aflate în comunicare în comunitatea respectivă au funcții sociale diferite sunt calificate drept situații de diglosie, nu de bilingvism” (p. 9). Spre deosebire de bilingvism, care presupune aceleași funcții pentru două limbi venite în contact, același prestigiu lingvistic, diglosia admite deosebiri de funcții ale celor două limbi, devenind expresia și mediul apariției unui conflict social.

Un articol substanțial, intitulat *Aspecte sociolingvistice în acte românești din Basarabia (1812–1830)*

Lidia CODREANCA. *Limba română în Basarabia (1812–1918). Studii și materiale de arhivă*. Chișinău: Tipografia „Print-Caro”, 2015, 258 p.

trasează niște repere privind situația social-politică în care a fost utilizată limba română după 1812. Tabloul stagnării fără precedent a limbii române în plan funcțional este precis conturat: se schimbă cadrul sociocultural de funcționare a limbii române, comunitatea lingvistică basarabeană devine eterogenă. Apare limba rusă care, protejată de glotopolitică, devine dominantă, preluând toate funcțiile sociale ale limbii române.

Situația lingvistică era dirijată astfel încât să fie create pe etape condiții favorabile de funcționare pentru limba rusă. Prima etapă (1812–1828) era reprezentată de *bilingvismul funcțional*, când limba română mai funcționa în anumite sfere. A doua etapă (1828–1843) îi revine *bilingvismului diglosic*, când limba română începe să fie substituită cu limba rusă. A treia etapă (1843–1871) se remarcă printr-un *bilingvism de asimilare*, când este interzisă funcționarea limbii române în învățământul de toate gradele. Între anii 1871 și 1905 are loc *substituția lingvistică*, în care limba română nu are nicio sferă de utilizare. Acesta era tristul adevăr!

În continuare, autoarea oferă comentarii judicioase asupra a patru ediții ale vremii: *O comparație lexicografică bilingvă (Chișinău, 1819 – București, 1829)*, *Gramatica bilingvă de la 1865 – prima gramatică cu alfabet latin din Basarabia* și *O gramatică inedită din*

Basarabia (1887). Primul atricol intrigă prin însuși titlul său. Dacă apariția primelor dicționare bilingve rus-române în Basarabia era dictată de necesitatea învățării limbii ruse de către băștinași, întrebarea este de ce era nevoie de asemenea apariții peste Prut? Din articol aflăm răspuns la întrebare. Limba rusă a început să fie studiată oficial în Moldova din anul 1828, la Iași, la gimnaziul Vasilian, unde se preda ca limbă străină doar amatorilor pentru o plată suplimentară. De aceea, peste un an a fost editat dicționarul *Novoi vallahskoi i ruskoi slovari / Noao cuvinte rosești și românești*. Articolul este util prin comentariile subtile ale autoarei efectuate în plan comparativ asupra glosarului *Sobranie slov/Adunarea cuvintelor* din cele două ediții: Gramatica bilingvă de la Chișinău (1819) și dicționarul respectiv.

Cel de-al doilea articol descrie situația lingvistică diglosică din Basarabia secolului al XIX-lea, efortul intelectualilor basarabeni în procesul de elaborare a materialelor didactice la limba română și de stabilire a normelor literare pentru limba română utilizată într-un spațiu rusificat. Autoarea constată că primele gramatici apărute pe atunci (cea de la 1819 și cea de la 1827) au fost gramatici ale limbii ruse traduse. Gramatica lui Iacob Ghinculov, apărută în 1840, a fost prima gramatică a limbii române editată în limba rusă și abia în 1865 apare gramatica lui Ioan Doncev pentru școlile elementare și patru clase gimnaziale.

Spre deosebire de gramaticile menționate *supra*, aceasta este una originală, bazată pe experiența de predare a lui Doncev și se deosebea de gramaticile de peste Prut doar prin faptul că era bilingvă. Lucrarea dată a fost unicul manual de gramatică a limbii române editat în Basarabia secolului al XIX-lea cu litere latine. Autoarea analizează amănunțit conținutul manualului, evidențiind contribuția lui Ioan Doncev la conservarea și promovarea limbii române în condițiile asimilării lingvistice forțate, promovate de glotopolitica țaristă în Basarabia.

Al treilea articol se referă la o gramatică anonimă, în variantă de manuscris, cu alfabet chirilic românesc, atestată de către autoare în fondul mănăstirii Noul Neamț de la Arhiva Națională, pe care a descifrat-o și a intitulat-o conform primei pagini a manuscrisului *Puțină arătare foarte în scurt pentru așăzarea slovelor*. Această gramatică se numără printre materialele didactice elaborate și utilizate la mănăstirea Noul Neamț după 1871, când predarea limbii române a fost interzisă în școlile ținutale din Basarabia. Cei interesați de fonetică, punctuație și texte pentru lectură din acea perioadă istorică a limbii române pot găsi informații prețioase.

În acest context, este foarte oportun articolul *Autori de gramatici din Basarabia secolului al XIX-lea*

pentru că ține flacăra aprinsă și nu ne lasă să-i uităm pe cei care s-au făcut remarcați în acea vreme prin aportul lor la normarea și codificarea limbii române: Ștefan Margela, Iacob Ghinculov și Ioan Doncev. După niște succinte date biografice ale fiecăruia, sunt analizate lucrările lor, subliniindu-se noutatea și originalitatea tezelor propuse. Printre ei se remarcă Iacob Ghinculov ca un neobosit promotor al limbii române printre ruși în perioada secolului al XIX-lea, căruia autoarea îi și dedică un articol aparte (p. 47-58). Un alt nume de filolog și traducător, descoperit de autoare în dosarele istorice ale Arhivei Naționale, este chiar prelatul Basarabiei (1821-1844) Dimitrie Sulima, înalt apreciat de mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni. Alături de alți intelectuali basarabeni de etnie neromână (Ilia Voronov, Ioan Pranițchi, Moisei Podgurschi, Constantin Greabco, Stepan Tihonov), Dimitrie Sulima a contribuit, prin toate activitățile sale, la prosperarea limbii române în acele vremuri de răstriașe. El a tradus din slavonă cărți religioase, iar din rusă – texte laice pentru vorbitorii de limba română din Basarabia.

Un spațiu aparte în carte este atribuit profesorilor de limba română din acea vreme. Sunt evocați profesorii care au predat la Seminarul Teologic din Chișinău și în școlile ținutale din Basarabia. Parcurgând 4 355 de file de manuscris ale fondului Seminarului Teologic din Chișinău, autoarea a scos din anonim nume de profesori care și-au adus contribuția la predarea limbii române după anexarea Basarabiei de Imperiul Rus. În Seminarul Teologic din Chișinău, limba română s-a predat ca obiect de studiu timp de 54 de ani (1813-1867). Au activat ca profesori: preotul Ioan (primul profesor), Dimitrie Savițchi, Iacob Ghinculov, Andrei Timoșevschi, Mihail Dădățchi, egumenul Antonie, Teodor Baltaga, Nicolae Danilevschi, Emelian Ghepețchi (ultimul profesor). În 1867 predarea limbii române a fost suspendată. În școlile ținutale din Basarabia, limba română s-a predat între anii 1828 și 1871. Din sursele de arhivă, autoarea a depistat diverse informații despre profesorii din acea vreme, pe care le consideră „deosebit de importante pentru că ne vorbesc despre gradul de pregătire profesională, originea lor etnică, despre piedicile ce li s-au pus și defavorurile ce li s-au făcut în contrast cu atitudinea față de profesorii de limba rusă” (p. 151).

Cu multă considerație sunt evocați 12 profesori: Gavriil Bilevici, Pavel Lupu, Moisei Podgurschi, Constantin Bulatovici (Școala Ținutală din Bălți), Gheorghe Bilevici, Ilia Voronov și Ioan Doncev (Școala Ținutală din Chișinău), Ioan Pranițchi și Constantin Helbet (Școala Ținutală din Hotin), Constantin Greabco, Stepan Tihonov (Școala Ținutală din Soroca), Vasile Muratov (Școala Ținutală din Orhei). Au-

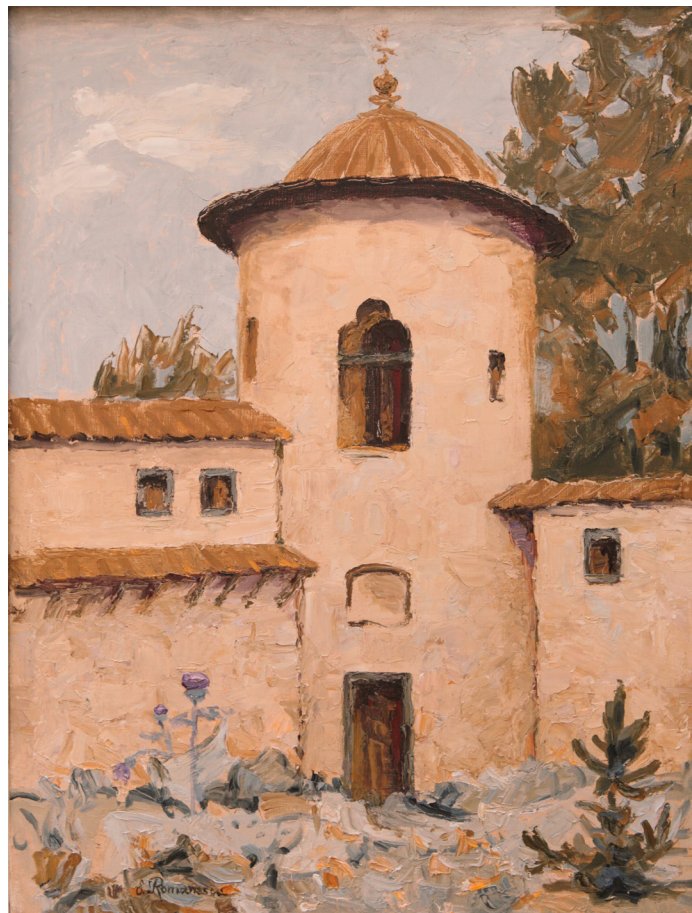
toarea constată că majoritatea profesorilor aveau studii liceale, unii proveneau din viță nobilă, alții erau din familii de mic-burghezi, din tagmă duhovnicească, din negustori sau din ofițeri superiori. O informație demnă de reținut este aceea că profesorii de limba română „erau defavorizați în comparație cu cei care predau limba rusă: unii dintre ei nu erau remunerați din lipsă de mijloace financiare, în timp ce predarea orelor suplimentare de limba rusă era plătită” (p. 168).

Două articole din cuprinsul cărții elaborate în exclusivitate pe baza informațiilor culese din câteva mii de file de arhivă se referă la utilizarea limbii române în mănăstirile și schiturile din Basarabia secolului al XIX-lea, precum și în activitatea Dicasteriei Exarhicești a Chișinăului și Hotinului. Un alt articol conține date interesante despre predarea limbii române la Liceul Regional, deschis în 1833 la Chișinău. Specialiștii în onomastică vor găsi informații prețioase privind formarea numelor proprii în articolul *Nume românești din Basarabia în file de arhivă (1813-1905)*. Deose-

bit de utilă este informația conținută în articolele *Intuiția lingvistică la originea războiului glotonimic și Concurența glotonimică în surse bibliografice și de arhivă din Basarabia (1812-1918)*, unde sunt consfințite atestări ale etnonimului *român* și ale glotonimului *limba română* în documentele vremii.

Partea a doua a cărții cuprinde 22 de anexe care conțin texte de diferită natură, scrise de mână cu caractere chirilice românești. Printre ele se numără: primele texte păstrate în Registrele de ședințe ale Dicasteriei Exarhicești de la Chișinău, anafore, diverse rapoarte ale stareților de mănăstiri și schituri, jaloabe, mărturii, scrisori ale monahiilor și ascultătorilor etc.

Într-un cuvânt, cartea semnată de Lidia Codreanca este o mărturie vie, cutremurătoare despre situația dezastruoasă în care s-a aflat limba română timp de 106 ani. Ea se adresează tuturor celor care sunt interesați de parcursul istoric al limbii române, precum și specialiștilor în lingvistică, în sociolingvistică și în didactică.

Eleonora Romanescu. *Turn medieval*, u.p. 71 × 61 cm, 2003